

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 3 (95)

3 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аяған Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бөтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендинович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arbaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Mukhtar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

(Uchebnoye posobiye) [Lower Volga frontier: cultural memory and cultural heritage (Study guide)]. Astrakhan': Izdatel': Sorokin Roman Vasil'yevich, 2014. 236 p.

Savel'yeva I. M. Perekrestkipamyati // Khatton P. Kh. Istoriya kak iskusstvo pamyati [Crossroads of memory // Hatton P.Kh. History as the art of memory]. SPb: Vladimir Dal'. 398–421 pp. [In Russian].

Shmidt S.O. Put' istorika. Izbrannyye trudy po istochnikovedeniyui istoriografii [The path of the historian. Selected works on source study and historiography]. M., 1997 [In Russian].

Shnirel'man V.A. Sotsial'naya pamyat' I obrazy proshlogo [Social memory and images of the past] // Novoyeproshloye / The New Past. 2016. No.1. 100–129 pp. [In Russian].

Soglasheniyeot 24 fevralya 2009 goda [Agreement of February 24, 2009] URL: <https://docs.cntd.ru/document/460121000>

Sokolov A. V Astrakhani ustanovlen pamyatnik Kurmangazy [A monument to Kurmangazy was erected in Astrakhan] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30366515

V Astrakhani konkurs dombristov poluchil status vsrossiyskogo [In Astrakhan, the dombra competition received the status of an All-Russian] Retrieved from <https://informburo.kz/novosti/v-astahani-konkurs-dombristov-poluchil-status-vsrossiyskogo-72790.html>

Vasilyev G. Sary-Arka (Zolotaya step) [Sary-Arka (Golden Steppe)]. Astana: AudarmaPubl, 2012, 360 p. [In Russian].

Vladimirov V. Tri liry generala Perovskogo: Kurmangazy. Dal'. Pushkin. Polemicheskiye eskizy [Three Lyres of General Perovsky: Kurmangazy. Dahl. Pushkin. Pemic sketches] // Niva. 2008. No.5. 101–126 pp.

Zhubanov A.K. Kurmangazy [Kurmangazy]. Alma-Ata, 1936. 207 p.

Zhubanov A. Strunystoletiy: ocherki o zhizni I tvorcheskoy deyatelnosti kazakhskikh narodnykh kompozitorov [Strings of Centuries: Essays on the Life and Creative Work of Kazakh Folk Composers]. Alma-Ata: Kazlitizdat, 1958. 395 p.

ҒТАМТР 03.20

DOI 10.51943/1814-6961_2021_3_32

М.Х. ДУЛАТИДІН «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕККӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ)

Шашаев Әуезхан Қадіржанұлы^{1*}, Максұтова Альбина Әбенқызы²,
Тілеубаев Шамек Баянұлы¹, Мамраимов Серік Дәулетұлы³

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы қ., Қазақстан

²М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан

³Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ., Қазақстан

*Автор-корреспондент

E-mail: shashaevaezhan@mail.ru (Шашаев), albina_kzt83@mail.ru (Максұтова), shamek_09@mail.ru (Тілеубаев), s_dauletuly@mail.ru (Мамраимов)

Түйіндемe. Бұл мақалада М.Х. Дулатидің «Тарих-и-Рашиди» шығармасы XIV ғ. екінші жартысы- XVI ғ. бірінші жартысындағы Моғолстан тарихының дерек көзі ретінде, тарихи зерттеулерде қаншалықты маңызды орын алғандығы талдауға алынады. Мұхаммед Хайдардың айтуы бойынша дәл осы дәуірде моғол хандары өздері жаулап алған елдерден, мемлекет басқарудан, биліктен шектеп, қол үзе бастады, сол себепті олардың ішінен ешкім тарихын жазған жоқ еді. «Тарих-и Рашиди» – Орта Азия мен Моғолстанда XIV ғасырдан XVI ғасырға дейін болған осындай тарихи оқиғаларға толы құнды еңбек. Мырза Хайдар «Тарих-и Рашидинде» басынан кешкен оқиғалар және түрлі адамдардан естіген әңгімелеріне ғана жүгінбей, көптеген көрнекті тарихшы-ғалымдар, жағрафия ілімінің даналары, сопылардың трактаттарына дейін назар аударып, оларды молынан пайдаланған. Міне сондықтан да моғолдар тарихының мүлдем жойылып кетпеуі үшін, қолына қалам алған Мұхаммед Хайдардың аталған шығармасының тарихнамалық тұрғыдан қаншалықты зерттелгенін талдау біздің мақаламыздың басты мақсаты болып табылады.

Кілт сөздер: Дулати, тарих, моғолдар, хандар, Қазақ хандығы, ұлыстар, шежіре, тарихнама.

МРНТИ 03.20

СОЧИНЕНИЕ М.Х. ДУЛАТИ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ МОГУЛИСТАНА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIV В. – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVI В.)

Шашаев Ауезхан Кадиржанович^{1*}, Максұтова Альбина Абеновна^{2*},
Тілеубаев Шамек Баянович¹, Мамраимов Серік Даулетович³

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова, г. Алматы., Казахстан

²Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз., Казахстан.

³Центрально-Азиатский инновационный университет. Шымкент, Казахстан.

*Автор-корреспондент

E-mail: shashaevaezhan@mail.ru (Шашаев), albina_kzt83@mail.ru (Максимова), shamek_09@mail.ru (Тлеубаев), s_dauletuly@mail.ru (Мамраимов)

Аннотация. В данной статье анализируется произведение М.Х. Дулати «Тарих-и Рашиди» как историографический источник истории Могулистана второй половины XIV-XVI вв. и его роль для исторических исследований. По словам Мухаммеда Хайдара в тот период могульские ханы начали отстраняться от завоеванных земель, от государственного управления и власти, поэтому их история оказалась незафиксированной в летописях. «Тарих-и Рашиди» - ценный труд, содержащий сведения об исторических событиях, имевших место с XIV по XVI век. Мирза Хайдар в своем «Тарих-и Рашиди» не только ссылается на события и их очевидцев, но и широко использует труды известных ученых-историков, географов и даже трактаты суфи. На основании вышесказанного главной целью нашей статьи является анализ исторической исследованности указанного произведения М.Х. Дулати, задачей которого была сохранение истории могулов от исчезновения.

Ключевые слова: Дулати, история, могулы, ханы, Казахское ханство, улусы, шежире, историография.

IRSNI 03.20

**THE COMPOSITION OF M.KH. DULATI «TARI H-I-RASHIDI»
AS A SOURCE ON THE HISTORY OF MOGULSTAN
(SECOND HALF OF THE XIV TH CENTURY – THE FIRST HALF OF THE XVI TH CENTURY)**

**Shashaev Auezkhan Kadyrzhanovich^{1*}, Maksutova Albina Abenovna²,
Tleubayev Shamek Bayanovich¹, Mamraimov Serik Dauletuly³**

¹Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanova, Almaty, Kazakhstan

²Taraz Regional University named after M.Kh. Dulati, Taraz., Kazakhstan

³Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

*Autor-corresponding:

E-mail: shashaevaezhan@mail.ru (Shashaev), albina_kzt83@mail.ru (Maksutova), shamek_09@mail.ru (Tleubayev), s_dauletuly@mail.ru (Mamraimov)

Annotation. This article analyzes the works of M.Kh. Dulati «Tarikh-i Rashidi» as a historiographic source of the history of Moghulistan in the second half of the 14th-17th centuries and its role in historical research. According to Muhammad Haydar, at that time, the Mogul khans began to move away from the conquered lands, from state administration and power, so their history was not recorded in chronicles. «Tarikh-i Rashidi» is a valuable work containing information about historical events that took place from the XIV-th to the XVI-th century. Mirza Haydar in his «Tarikh-i Rashidi» not only refers to events and their eyewitnesses, but also widely uses the works of famous scientists-historians, geographers and even Sufi treatises. Based on the foregoing, the main goal of our article is to analyze the historical research of this work by M.Kh. Dulati, which mission was to keep the history of the Moguls from extinction.

Key words: Dulati, history, moguls, khans, Kazakh khanate, uluses, shezhire, historiography

Кіріспе. Тарихи Рашидиді дерек ретінде мамандар арасында кеңінен танымал. Бірақ сонымен бірге, «Тарих-и Рашидидің» мәліметтері егжей-тегжейлі зерттеу нысанына айналмады. 1969 жылы «Тарих-и Рашидидің» белгілі бір бөліктерінің аудармасына берілген алғы сөзде В.П. Юдин бұл дереккөздің аймақ тарихы үшін маңыздылығын атап өтті.

Мырза Хайдар атақты «Тарих-и Рашидидің» кіріспесінде ең әуелі осы еңбегін жазуға себеп болған жәйіттерге тоқталған.

«Мен құдайдың құлдарының бірі, әрдайым бір Алланың құзырына ғана мұқтаж Мұхаммед Хайдар ибн Хусейн гураған, ел ішінде Мырза Хайдар деген атымен танымал пақыр мүмкіндігімнің аздығы және де білімімнің кемдігіне қарамай, осы зор жұмысқа ден қойдым» дейді де: «Тағдырдың салған жүгі қаншама ауыр болғанына қарамай ұлы істі атқаруға лайықты болуды қаладым. Дәл осы дәуірде моғол хандары әздері жаулап алған елдерден, мемлекет басқарудан, биліктен шектеп, қол үзе бастады, сол себепті олардың ішінен ешкім тарихын жазған жоқ еді. Моғолдар қазірде Сахараны мекендеуде. Даңқты гүлденген дәурен тек ауыздан ауызға айтылып келе жатқан тарихи аңыз-әңгімелерде ғана сақталып қалған.

Ал бүгін, 951 (1544–1545) жылы, ол хикаяларды, аңыз-әңгімелерді есінде сақтап қалған адам кемде кем. Егер де мен батыл түрде осы маңызды іске бел шешіп кірісіп, бет бұрмасам, моғол хандарының шежіресі тарих беттерінен мүлдем жойылып кетеді ау деген жүрек лүпілі бұл» (Қозыбаев, 1999:40), – деп жазады.

Бұл ретте біз кеудемсоқтықтан да тамаша ғалымның қарапайымдылығына тәнті боламыз. Білімінің кемдігін айтып кішірейгенімен, білімпаздығы мен парасаттылығы «Тарих-и Рашидиді» оқыған сайын мен мұндалайды.

«Тарих-и Рашиди» сияқты классикалық, энциклопедиялық шығарманың бұлай аталуының үш себебі бар. Ол туралы автордың өзі: «Біріншісі, Тоғылық Темір хан Ислам дінін Маулана Аршаддин ықпалымен қабылдады. Екінші бір себебі Тоғылық Темірге дейін-ақ исламды Барақ хан, одан кейін Кебек хан қабылдаған еді. Алайда осы хандар дәуірінде моғол ұлыстары ислам дінінен дұрыс жол таба алмады. Ал күдіретті де мәртебелі Тоғылық Темір хан мен бақытты моғол ұлысы исламнан дұрыс жол тауып, ұлылыққа бет бұрды. Үшіншіден, қазіргі уақытта моғол ханы Әбдірашид хан болғандықтан, бұл тарих соған арналып оның құрметіне құрастырылып отыр. Осы үш себептен бұл тарих «Тарих-и Рашиди» [«Хақ жолындағылар тарихы»] деп аталынды» (Омарбеков, 2007: 41), – дейді.

Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидин» Тоғылық Темір (XIVғ.) ханнан бастап жазуының да өзіндік үш себебі бар. Біріншісі, Шыңғыс ханның билік құрғанынан бастап Тоғылық Темір ханға дейінгі моғолдар мен олардың хандарының тарихы кеңінен жазылған. Ал, Моғолстанды Тоғылық Темірден кейін билеген моғол хандары жайлы жазылған дүниелер аз еді. Екіншісі, Тоғылық Темірден кейінгі хандар оның белесіне жақындай да алмай қалды. Үшіншісі, Тоғылық Темір моғол хандарының ішінде ең бірінші болып ислам дінін қабылдаған-ды. «Соның нәтижесінде ол моғол ұлысын мойнына ілініп тұрған кәпірлік тұзағынан құтқарып қалды» (Омарбеков, 1999:40-41), – деп жазды Мырза Хайдар.

Материалдар мен әдістер. Бұл мақаладағы негізгі зерттеу материалы - бірнеше рет әлемнің түрлі тілдеріне аударылған Мұхаммед Мырза Хайдар Дулатидің еңбегі. Зерттеудің негізгі әдісі – тақырыпқа қатысты тарихи оқиғалардың кейбір мәселелерін қозғайтын эпизодтарға қатысты дереккөзге ішкі сын пікірлер. Мақалада біз осы дереккөзден үзінділер беріп, оларға ғылыми түсініктер беріп көрсетеміз. Бұл ақпарат әртүрлі тарихшылардың кейбір тезистерін қалай растайтынын немесе жоққа шығаратындығын көрсетеміз.

Мақалада ортағасырлық көрнекті тұлғаның өмірбаяны мен шығармашылығы кең көлемдегі деректік материалдарға негізделді. Сондай-ақ жаңа әдіснамалық ұстаным басшылыққа алына көрсетілді. Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и Рашиди» еңбегіне Тәуелсіз Қазақстан тарихындағы жаңа тұжырымдамалық ұстанымдар тұрғысынан тарихнамалық талдау жасалды. Тарихнамалық талдаудың Тәуелсіз Қазақстандағы методологиялық негізін қалыптастыру аясында ғылыми айналымға енді қосылған жаңа аудармалық немесе зерттеу еңбектері арқылы - Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашидиді» жазудағы негізгі және қосалқы дерек көздері анықталып, олар салыстырмалы әдіс арқылы талданады. Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и Рашиди» еңбегінің ортақ құндылық ретіндегі Орталық Азия, Үндістан, Ресей және Қазақстан мемлекеттерінің деректануы мен тарихнамасына жасаған ықпалы анықталып, оның Моғолстан мен Қашғарға қатысты деректерінің маңызы мен тарихына баға беріледі. Зерттеу әдістерінің негізін мәтіндік-салыстырмалы және тарихи-салыстырмалы тәсілдер мен сыни талдау құрайды. Соның ішінде, зерттеудің тарихи шындықтың дерекке енуі және бейнеленуі, тарихи деректің әлеуметтік табиғаты, ондағы субъективтілік деңгейі, тарихи деректерді сыныптау, деректердің ғылыми құндылығын анықтау қағидалары және тәсілдері негізге алынды.

Талқылау. «Тарих-и Рашиди» – Орта Азия мен Моғолстанда XIV ғасырдан XVI ғасырға дейін болған осындай тарихи оқиғаларға толы құнды еңбек. Мырза Хайдар «Тарих-и Рашидинде» басынан кешкен оқиғалар және түрлі адамдардан естіген әңгімелеріне ғана жүгінбей, көптеген көрнекті тарихшы-ғалымдар, жағрафия ілімінің даналары, сопылардың трактаттарына дейін назар аударып, оларды молынан пайдаланған. Дарынды тарихшы шығармасында өзіне дейін өмір сүрген және замандас қаламгерлердің де сан алуан кітаптары мен қолжазбаларын ой елегінен өткізіп керек жерде дәйектемелер келтіріп отырған. Бірақ негізінен парсы тіліндегі дерек көздеріне жиірек мойын бұрған.

«Тарих-и Рашидидің» дерек көздері үшеу: а) Діни деректер; ә) Тарихи деректер; б) Әдеби шығармалардан алынған деректер.

а) Діни деректер:

1. Қасиетті Құран.
2. Әбу -л Хасан Усман ибн Әбу Әли әл-Жуллаби әл-Хужвири әл-Ғазнауи (т.ж.б.-1071) – «Кашфөл-махжуб» («Құпияның ашылуы»).
3. Мұхаммед Қази (т.ж.б.-1516) – «Силсаллат әл-арифин» («Хақты тани білгендер шежіресі»).
4. Әбу Талиб Мұхаммед бин Әл Макки (т.ж.б.-996) – «Қуат әл-қулуб» («Жүректердің қуаты»).
5. Шейх Саид Қазаруни – «Сайяр ан-нәби» («Пайғамбардың өмірбаяны»).
6. Қожа Ахрар (1404-1490) – «Рисала -иуалидийа».
7. Әбу Әли Даққак Нишапури – «Минәжат» («Минажат»).
8. Қожа Мұхаммед Жүсіп Әл-Хамадани, Қожа Абд әл-Халик Ғиждувани және Қожа Баһа ад-Дин Нақшбандилердің «Мақамдары».

9. Шамс Нурбахши – «Фикһ-и ахват».

Енді жеке талдау жасайық:

1. Қасиетті Құран. «Тарих-и Рашидидің» бірінші кітабында Мырза Хайдар Құран Кәрімнің елу сүресі, алпыс төрт аяттың сілтеме жасаған және де ол мүбәрәк аяттарды орнымен қолданған. Өз ойын тиянақты жеткізу және пікірін сенімді ету үшін Алла тағала көлеміне үнемі жүгініп отырған.

Мырза Хайдар ислам дінінің ең бір дәуірлеген кезеңінде өмір сүрді және ата дінді қастерлеген

отбасында дүниеге келіп, тәрбиеленді. Діни әдебиеттерді де көп оқыды және тақуа мұсылман ретінде діни ғұрыптардың барлығын ықыласпен атқарып отырды. Ол исламның сүнни бағыты, Әбу Ханифа мазһабын ұстанды. Осы жалпы ислам ғана емес, оның ағымдары мазһабтары, әсіресе Ханифа мазһабына (діни құқықтық мектеп, жол) қатысты әдебиеттерді жақсы білді. Ислам дініне қатысты Орта Азия ғұламаларының ғана емес, сондай-ақ араб-парсы дүниесінің мәшһүр ғалымдарының шығармаларында назардан тыс қалдырған жоқ.

Мырза Хайдар иман мәселесіне көп көңіл бөлген. Алла тағаланың тура жолымен жүріп ізгі амал жасаған пенделерін жарылқайтынын айта отырып, игілікке шақырған. Бұл ретте ол әрине Қасиетті Құранның мүбәрәк аяттарына және асыл дініміздің шарттары мен қағидаттарына, көрнекті ислам ғұламаларының еңбектеріне сүйенді. Солардың бірі «Кашф әл-махжуб» атты еңбектің авторы Әбу-л Хасан әл-Ғазнауи еді.

2. Оның толық аты-жөні Әбу-л Хасан Әли ибн Усман ибн Әбу Әли әл-Жулләби әл-Хужвири әл-Ғазнауи (т.ж.б.-1071). Мырза Хайдар оған сілтеме жасамас бұрын: «Қүдіретті өмірші, Жаратушы Иеміз [әлемді] жаратпас бұрын, жанды (рухты) жаратады және оларға [мына аятқа сай]: «Ал енді мені Құдай емессің деші» - деді. Өзі бақыт сыйлаған адамдарына: «Қалаған адамын Құдай есепсіз мол ризықпен жарылқайды» деп, мақұлдауға мүмкіндік береді. Ал бір топ жауыздыққа бет алғанда, мына [аятқа орай]: «Алла жүректерін – жібімейтін қатал, құлақтарын – естімейтін керең етіп, көздерін көлегейлеп тастаған, оларды алдында үлкен азап күтуде. Пешенесіне қарғыс таңбасы салынған адамдар тобы мына [аятқа сай] олар: «...саңыраулар, мылқаулар» – деді.

Бірінші топ адамдары қолдаған даналық, екінші топ адамдары үшін жаза болып табылады. Бұл шындық, себептің жоқтығына қарамастан ақылға бағынбайды. Бұған мойын ұсыну иманға байланысты. Иман жүректің мақұлдауы, құптауы және ауызға алуы бола тұра, бірақ шын мәнінде шынайы иман ғайыпқа иман келтіріп, іштей сезіну болмақ. Бұл бақытқа ақыл жолымен жету мүмкін емес. Өлең:

Әуре болма бекерге ақыл-ойға елеңдеп,
Құдайдан басқа түк те жоқ, ештеңе жоқ әлемде.

Әубастан тура жолға жетелеу Алланың ілтипаты болып табылады. Жетелеу ғайыпқа иман келтіру. Және ол (Алланың) сыйы-оны еңбекпен алу мүмкін емес» (Омарбеков, 1999(2):42-43), – деп жазады. Сонан соң осы ойды өрбіту үшін «Кашф әл-махжуб» кітабының авторы былай деп Әбу-л Хасан әл-Ғазнауиден алынған төмендегі дәйектемені келтіреді: «Хазірет Әлиден: «Алланың оған мейірімі жаусын» шындықты тану жөнінде сұрағанда, ол: «Мен Алланы Алла арқылы таныдым және Алладан өзгені Алланың нұрымен таныдым», – деген екен. Жаратушы тәнді жаратып, оған жан беріп өмір сүруге жолдады және жүректі жаратып оның тіршілігін өзіне қаратты. Ақылдың тәнді тірілтуге күші жоқ әрі жүректі тірілту мүмкін емес. Былайша айтқандай: «Бұрынғы өлік қалпынан (кәпірліктен) тірілкен және адамдар арасында жол табуға жарық нұр берген адам мен қараңғылықта қалған (яғни кәпір) және одан жол тауып шыға алмаған адам тең болар ма? Кәпірлерге де өз қылықтары осындай сүйкімді көрсетілген». Жүрек билігі Алла тағаланың қолында болғандықтан, басқаның бәрі себеп пен дәлелден тұрады. Ал себептің орталығы–жүрек. Оны түсіндіру, баян ету Алланың өз рахымынсыз мүмкін емес. Осыған дейін «Кашф әл-махжубтан» түсіндірмелер келтірілді, менің одан артық айтуым мүмкін емес», –дейді де тағы да әрі қарай: «Бұл кіріспенің айтайын дегені–Тоғлық Темір ханның ислам дінін қабылдау себебі. Ханға бірде шейх Жамаладдинді алып келеді. Ол келгенде хан иттерге шошқа етін беріп жатыр еді. «Сен жақсысың ба, әлде мына ит жақсы ма?» деп сұрайды хан. Шейх: «Егер иманды болсам мен жақсымын, ал имансыз болсам онда менен мына ит артық», – деп жауап береді. Ханды бұл жауаптың әсерлендіргені соншалық оның жүрегінде исламға сенімі нығаяды» (Кәрібаев, 1999:44), – деп жазады.

Бұдан біз Мырза Хайдардың дінсіздерді жалпы тіпті адам қатарына санамағанын байқаймыз. Сол себепті ол «Тарих-и Рашидиде» Моғолстанның ислам дініне кірген хандарын ғана сөз еткен. Ол тіпті ислам дініне кірмеген дулат тайпасынан шыққан ата-бабаларын ауызға алғанмен, оларды тіпті сөз етпейді де. Мұнан тарихшы ғалымның исламға берілген тақуа кісі болғанын байқаймыз.

«Кашф әл-махжубтың» авторы Әбу-л Хасан әл-Ғазнауи суфизмнің жунаид ағымының ірі теоретигі еді (Жолдасбайұлы, 1999:88). Суфизмге үлкен құрметпен қараған Мырза Хайдар ислам дінінің асыл құндылықтары туралы айтқанда осы авторға сүйенген. Әйтсе де Әбу-л Хасан әл-Ғазнауи мен оның «Кашф әл-махжубы» «Тарих-и Рашидидің» өзге жерінде қайтып аталмайды.

Бұл ойшыл мен оның аталмыш кітабының біздің заманымызға жеткен жетпегенін де білмейміз. Осы ретте – хәкім Абайдың ақыл, иман мәселелерін сөз ететін қара сөздері Мырза Хайдардың жоғарыда келтірілген топшылауларына ұқсас екенін айтпай кету әбестік болар еді. Соған қарағанда Абайдың қара сөздерінің жазылуына, осындай діни еңбектердің әсері болған деуге болады.

3. Мырза Хайдардың пайдаланған келесі дерек көзі Мұхаммед Қазидің «Силсилат әл-арифин» атты еңбегі. Оның толық аты-жөні Маулана Мұхаммед бин Бурхан ад-Дин Самарқанди. Ол 1451 жылы Ахсикент қаласында дүниеге келген. Накшбандийлар қауымының Мауараннаһрадағы ірі өкілі. Бала кезінде әкесі отбасын Самарқанға көшіріп, онда қазы болып істеген. Ол кезде Мұхаммед Қазиді Ахсикенттегі медреседе оқып, сопылар қауымының шейхы Мир Сайид Ағзамның шәкірті болатын. Самарқанға көшкеннен кейін Мырза Ұлықбек медресесінде тәлім алады, содан әкесі қайтыс болғаннан кейін оның орнында біраз уақытқа дейін қазы болып істейді.

Мұхаммед Қазиді он екі жылға жуық әйгілі Қожа Ахрардың шәкірті болды. Оны Мырза Хайдар «Тарих-и Рашидиде» хазірет Ишан (Қожа Ұбайдолла) деп көрсетеді (Қасабек, 1999:292-293).

Бұл дереккөздің маңыздылығын басқа зерттеушілер де атап өтті. Атап айтқанда, В. Рахманов былай деп жазды: «Бұл шығарманың кең аймақ тарихының дереккөзі ретіндегі айрықша маңыздылығына қарамастан- ондағы материалдар осыған дейін жүгінген зерттеушілер көрсеткендей, әлі толық пайдаланылған жоқ» (Дәдебаев, 1999:5).

Бұл еңбектің аудармашылары (А. Урунбаев, Р.П. Джалилова, Л.М. Эпифанова) атап өткендей: «Бұл Өзбекстан, Қазақстан, Шығыс Түркістан (қазіргі ҚХР Синнзян) және ішінара Ауғанстан, Тибет, Үндістан халықтарының өткенін зерттеудегі бірегей маңызды бастапқы дереккөз; онда өзбектер, қазақтар, қырғыздар, ойраттар (қалмақтар) мен ұйғырлар тарихына қатысты әр түрлі және түпнұсқа материалдар бар, олардың орта ғасырлардағы қатынастарына жарық түсірді».

Мажму ат-Таварихпен бірге Тарихи Рашиди-моғолдар тарихының негізгі бастапқы дереккөздерінің бірі.

Бұл туындының алғашқы аудармасы XIX ғасырдың ортасында жүзеге асырылды. В. Эрскин XV-XVI ғасырлардағы Шығыс Түркістан мен Орта Азия тарихын зерттей отырып, «Тарих-и Рашидидің» үзінділерін келтірді.

Бұл шығарманың бөліктерінің орыс тіліне алғашқы болып 1864 жылы аударған В.В. Веляминов-Зернов. Одан кейін «Тарихи Рашидидің» мәліметтерін А.Н. Куропаткин және В.И. Масальский қолданған.

1895 жылы шығыстанушылар Н. Элиас пен Д. Росс бұл дереккөзді ағылшын тіліне толық аударды. Бұл аударма кейінірек бірнеше рет қайта басылып шығарылды. Осы аударма шыққаннан кейін В.В. Бартольд «Тарихи Рашидиді» «XVI ғасырдағы мұсылман тарихи әдебиетінің ең қызықты ескерткіші» деп атаған.

Одан әрі «Тарихи Рашидиді» тарихи дерек көзі ретінде зерттеу қарқынды болған жоқ. 1935 жылы Тарихи Рашидидің жеке бөліктерінің аудармалары жарық көрді. 1937 жылы Ахмед-Заки Валиди Тоған бұл дереккөзге деген оң көзқарасын білдірді.

1899 жылы Ф.Х. Скрин және Е.Д. Росс моғолдар мен Моғолстан тарихына қатысты деректерді «Тарих-и Рашидиден» пайдаланды.

Х.М. Эллиот Үндістан тарихын қалпына келтіре отырып, «Тарих-и Рашидиді» өзінің зерттеулерін жүргізген кезде белсенді қолданды.

Өзбек КСР-де Мырза Мұхаммед Хайдар Дұғлатидің шығармашылығы зерттелді. Осы дереккөзді зерттеген белсенді ғалымдар арасында Б.А. Ахмедов пен Р.Г. Мукминов, сондай-ақ, «Тарихи Рашиди» «Өзбек КСР тарихын» және Өзбекстанның академиялық тарихының басқа кейінгі нұсқаларын жазу үшін пайдаланылды.

Қырғыз КСР-да бұл еңбек тарихи еңбектерде де белсенді қолданылды. С.М. Абрамзон және К.И. Петров өз монографияларында «Тарих-и Рашидиден» алынған мәліметтерді пайдаланды. Сондай-ақ «Тарих-и Рашидиден» алынған мәліметтер Қырғыз КСР-нің академиялық тарихына енді. Аталған мәліметтер «XIV екінші жартысы -XVI ғасырдың басындағы Тянь-Шаньдағы феодалдық бытыраңқылық» тарауын жазу кезінде белсенді қолданылды.

Сонымен қатар, бұл дереккөздің түрікмендер мен ұйғырлар тарихы үшін маңыздылығын атап өткеніміз жөн.

Кеңестік дәуірде қызмет еткен Орта Азия тарихын зерттеуші П.П. Иванов «Тарих-и Рашидидің» бірегейлігін және оның осы аймақ тарихын түсінудегі асқан маңыздылығын мойындады.

1941 жылы В.Л. Вяткиннің «Тарихи Рашидидің» деректерін пайдаланған Қазақстан тарихына қатысты монографиясы жарық көрді.

Кейіннен бұл дерек көзі барлық академиялық басылымдарда кеңінен қолданылды. Осылайша, Қазақ КСР-де Мырза Мұхаммед Хайдар Дұғлатидің өмірбаянын зерттеуге баса назар аударылды. Атап айтқанда, Әлкей Марғұлан оны тұңғыш қазақ тарихшысы деп «жариялады». Сондай-ақ, оның өмір баянын Н.Н. Мингуловта зерттеген. С.К. Ибрагимов та өзінің тарихи еңбектерін жазғанда «Тарих-и Рашидиді» белсенді қолданды. В.П. Юдин «Тарих-и Рашидиді» моғолдардың ру-тайпалық құрамын қалпына келтіру үшін пайдаланды (Жарықбаев, Әлсатов, 1999:27).

1969 жылы Қазақстанда XV-XVIII ғасырлардағы қазақ хандықтарының тарихы туралы материалдар жарияланды. Бұл жинақта «Тарих-и Рашидидің» үзінділеріне қатысты әзірленген пікірлер мен аудармалар жарияланған. Атап айтқанда, аударманың алғы сөзін В.П. Юдин, алғашқы дафтардан алынған үзінді материалдарды К.А. Пишулина, екінші дафтардан алынған материалдарды Н.Н. Мингулов аударды.

Қазақ хандықтарының тарихы туралы материалдар шыққаннан кейін бұл дереккөзге деген қызығушылық артты. Атап айтқанда, 1970-80 жылдары «Тарих-и Рашидидің» үзінділерін аудару негізінде О.Ф. Акимовтың қазақтармен өзбектердің моғолдармен қатынасы туралы және шағатайлықтар хронологиясы туралы мақалалары, Т.И. Сұлтановтың Қазақ хандығының пайда болғандығы және ескерткіштің әдеби тарихы, Н.Н. Тумановичтің «Тарихи Рашидидің» деректері бойынша қырғыздар туралы, сондай-ақ К.А. Пишулинаның XIV-XVI ғасырлардағы Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның аумағы туралы монографиясы және оның қазақ билеушілерінің шибанидтермен және моғол шағатайларымен байланысы туралы мақаласы жарық көрді.

«Тарих-и Рашидиден» алынған мәліметтердің С.Г. Кляшторныйдың, Т.И. Сұлтановтың және Б.А. Ахмедовтың монографияларда қолдану туралы жеке атап өтуіміз керек.

1988 жылы өзбек шығыстанушылары Р.П. Джалилова және Л.М. Эпифанова «Тарих-и Рашидидің»

12 тараулары бөлімдерінің орыс тіліндегі аудармасын жариялады. Кейіннен Р.П. Джалилова және Л.М. Эпифанова А. Урунбаевпен бірге бүкіл «Тарих-и Рашидиді» толығымен аударып, оны 1996 жылы басып шығарды. 1999 жылы еңбек Алматы қаласында қайта басып шығарылды. 2016 жылы Ташкентте ол тағы да басып шығарылды.

1997 жылы Т.И. Сұлтанов осы дереккөз аудармасының сапасы туралы оң пікір айтты (Байбатша, Жамалбеков, Темірбеков, 1999:171-175).

Сондай-ақ 1998 жылы Бішкекте қырғыздардың тарихына қатысты «Тарих-и Рашидиді» үзінділерді жариялады. Сондай-ақ, 2001 жылы В.П. Юдин «Тарих-и Рашиди» тұжырымдамасы туралы мақала жариялады. 2001 жылы Ю.Г. Баранова «Тарих-и Рашиди» туралы очерк жариялады.

Олардан басқа, М.А. Калиекованың, И. Жемейдің, С. Жолдасбайұлының, К.Б. Албанидің, Ж.С. Сыздықованың, А.Ш. Қадырбаевтың, Б.Е. Көмековтың, Б. Кәрібаевтың, сондай-ақ Ә. Дербісәлінің мақалаларын атап өтуге болады.

Тарихнаманың көптігіне қарамастан, «Тарих-и Рашидиді» Жошы Ұлысының тарихының қайнар көзі ретінде қарастыруға арналған еңбектердің өте аз екендігін атап өткеніміз жөн. Төменде біз «Тарих-и Рашидиді» Жошы Ұлысының тарихына қатысты мәліметтерінің ғылыми құндылығы туралы мәселені талдауға тырысамыз.

Нәтижелер: Төменде Жошы ұлысы тарихының жекелеген аспектілерін түсіну үшін пайдалы болуы мүмкін «Тарихи Рашидиден» алынған мәліметтердің 5 тобын көрсеттік.

1. «Өзбек» және «Татар» терминдерінің арақатынасы.

Айта кету керек, «татарлар» термині «Тарихи Рашидиде» бір-ақ рет айтылған. Берілген үзінді: 68-тарау. «Тарих-и Джахангушайдан» («Әлемді жаулап алушының тарихы») алынған, диван басқарушысы хож Атамалик Алааддин Мухаммад Джувайни, «Алла оны кешірімімен жауып тастасын», ол Моғолстанды суреттеп, былай деп жазады: «Тарих-и Джахангушайда» татарлардың алғашқы тұрғылықты жері [аятта айтылғандай] деп басталған». Бұдан әрі моңғолдардың тұратын жерлері туралы айтылады.

Бастапқыда автор «Татар» термині оныкі емес екенін түсіндіреді және ол оны «аятта айтылған» деп жазады. Сондай-ақ, бірнеше тармақты атап өткеніміз жөн. Мырза Мұхаммед Хайдар «Татар» терминін жеке өзі айтқан жоқ. Ол оны қолданған жалғыз уақыт Джувейнидің жазбасына оралады. Бұдан әрі «татарлар» терминін «Моғол» («Моғолстан тұрғыны») этнониміне теңестіреді. Одан әрі Моғолстан Шыңғыс хан мен моңғолдар шыққан жерге ұқсас, бұл тарихи Моңғолия мен Моғолстанның орналасқан жері туралы қазіргі білім тұрғысынан дұрыс емес.

Сондай-ақ, ол «татарлар» терминінің орнына Жошы ұлысының көшпенді халқына сілтеме жасау үшін «өзбек» терминін қолданатынын атап өткеніміз жөн. Бұл әсіресе 112 тараудың келесі үзіндісінен көрінеді: «бұл орындар Кафа мен Қырымның өзбек сұлтандарынан шыққан Қасым Хусейн сұлтанға икта ретінде тиесілі болды». Яғни, кейбір «өзбектер» Қырымда және Кафеді тұрды, дегенмен олар туралы басқа дереккөздерде ақпарат жоқ.

Жиырма төртінші тарауда Мұхаммед Хайдар Дулати Алтын Орда ханы Орыстың «өзбек» болғанын айтады: «бұл жерде Токтамыш ұлған жоғары жаққа (Сахибкиранға) келеді, ол Орыс хан өзбектен қорқып, үміт бетін бейбітшілік панасының табалдырығына бұрды «[Сахибкиран]» (История Казахстана в персидских источниках, 2005:93).

Бұдан әрі өзбектер елі туралы айтылады: «басқа топ-калұчтар, булгачтар және басқа да тайпалар - Әбілхайырға Өзбекстанға кетті». Бұл үзіндіде жекелеген моғол тайпаларының Жошы ұлысына, атап айтқанда Алтын Орда ханы Әбілхайырға кеткені айтылған, бұл Жошы Ұлысы мен Моғолстан тайпаларының белгілі бір ұтқырлығы туралы айтады, олардың арасындағы этникалық айырмашылықтар соншалықты маңызды емес еді.

Айта кету керек, алпыс сегізінші тарауда автор Моғолстанның шекараларын сипаттаған кезде, ол Іле, Еміл, Ертіс, Шолақ, Нарын сияқты өзендер туралы, сондай-ақ, ол өзбектер мен моңғолдар арасындағы шекара Балқаш көлі (Көкше теңіз) болғанын айтады.

Осы тарауда автор өзбектердің иелігінде Атил өзендері ағып жатқанын («өзбектер арасында ол Еділ деп аталады») және ол Кулзумға (Каспий теңізі) құяды, бұл Тарихи Рашиди мәтіндегі өзбектер «Алтын Орда татарларына» ұқсас екенін тағы бір рет растайды» дейді.

Сондай-ақ автор былай деп жазды: «өзбектердің ұлысы Әбілхайыр хан қайтыс болғаннан кейін тәртіпсіздікке әкелді, онда үлкен келіспеушіліктер пайда болды және [адамдардың] көпшілігі Керей хан мен Жәнібек ханға кетті, олардың саны екі жүз мың адамға жетіп, оларды «өзбек-қазақтары» деп атай бастады. Қазақ сұлтандарының билігі 870 (1465 - 1466) жылдан басталды, ал оны тек Алла жақсы біледі, және 940 (1533 - 1534) жылға дейін қазақтар Өзбекстанның көп бөлігіне толық билік жүргізді» делінген.

Бұл үзінді Жошы Ұлысының шығыс бөлігінің тарихын XV ғасырдың екінші жартысы мен XVI ғасырдың бірінші үштен бірінде түсіну үшін өте маңызды. Автордың өзі ғасырдың басында дүниеге келгенін есте ұстаған жөн, сондықтан оның XVI ғасырдың екінші жартысындағы оқиғалар туралы айғақтарын сыни тұрғыдан қабылдау керек. Қазақ хандығының пайда болуының 1465-1466 жылдармен көрсетілген уақытына бұрын Т.И. Сұлтанов тарапынан сынға түскен, ол осы үзіндідегі басты маркерді «Әбілхайыр хан қайтыс болғаннан кейін» белгілеуге болады деп есептеген.

Автор хронологиялық тұрғыдан осы дәуірден алыс болғандықтан, оның мәтінде өз күніне күмән келтірген сөздері («Алла жақсы біледі») Т.И. Сұлтановтың дәлелдері арқылы үлкен ғылыми салмаққа

ие болуы мүмкін. Бұл ретте 200 мың өзбек-қазақтардың саны сенімдірек. Сондай-ақ 1533-1534 жылдың бір қызығы бұл күн автордың тұжырымынша қазақтардың күдіретінің соңғы шыңын білдіреді. Осы жылдардан кейін Қазақ хандығы оның жекелеген бөліктері Ноғай ордасына бағынған кезде іс жүзінде ыдырады. Айта кету керек, ғылыми дәстүр бойынша өзбектер Жошы Ұлысының шығыс бөлігінің ғана халқы болып саналады, бұл дереккөздер тұрғысынан, ал Тарихи Рашидидің авторы тұрғысынан мүлдем дұрыс емес.

В.П. Юдин жазғандай: «Шығыс Дашты-Қыпшақ көшпенділері ғана емес, батыс және Шығыс Дәшті-Қыпшақ халқы өзбектер деп аталды. Соңғы пікір Қазақстан мен Орта Азия тарихшылары арасында кең таралған, бірақ шындыққа жанаспайды». Яғни, Тарихи Рашидидегі өзбектер туралы ақпарат «Алтын Орда татарлары» туралы ақпарат болып табылады, өйткені Орта Азия авторлары өзбектер терминін «Алтын Орда татарлары» деп атады. Осыған байланысты Шейбанид ханзадасы Мұхаммед Шейбанимен бірге Орта Азияға қоныс аударған өзбектердің («Алтын Орда татарлары») саны туралы мәселе өте маңызды болып отыр.

2. Өзбектердің («Алтын Орда татарлары») Жошы ұлысынан («Алтын Орда») Орта Азияға қоныс аударуы.

Тарихнамада Мұхаммед Шейбанимен бірге Орта Азияға кеткен өзбектердің саны туралы пікірталастар өте күшті болды. Мысалы, қазақстандық шығыстану классигі К.А. Пищулина олардың саны жоғары емес деп есептеді. Шығыстану саласының тағы бір майталманы Т.И. Сұлтанов Орта Азияға қоныс аударған өзбектердің саны 40-тан 60 мыңға дейін жауынгер болған деп есептейді, ал егер олардың қоныс аударуы отбасылармен болған деп есептесек, Орта Азияға Мұхаммед Шейбанимен бірге кеткен өзбектердің саны 240-тан 360 мыңға дейін адам ауқымында жатты. Ж.М. Сабитов ол Мұхаммед Шейбанидің өзбектерінің саны 10 мың жауынгерге (немесе 50 мың адамға) тең деп есептеді.

Осылайша, Жошы ұлысынан Орта Азияға кеткен өзбектердің саны туралы екі көзқарас қалыптасты. Біздің ойымызша, екі бағалау да дәл емес. Бұл мәселеде Тарихи Рашидидің мәліметтері көп көмектеседі. Сонымен, тараулардың бірінде былай делінген: «Шахибек хан Бұхара мен Самарқандты алып, оның әскері екі жүз-үш жүз [адамнан] елу мыңға, тіпті алпыс мыңға дейін жетті. Шахибек хан ханды тұтқынға алып, босатты. Ол мүмкіндігінше хан әскерлерінен қаншама адам бөлді, ал оның өзбек әскеріне отыз мың моғол қосылды».

Бұдан әрі тағы бір үзіндіде былай делінген: «Шахибек хан әкесінің достары мен жақындарының бірі эмир Джан Вафаға құпия түрде, яғни ол жаулап алуды жүзеге асырғанға дейін Хорезмнен ешқандай жолмен оралмайтынын және қоршаудың ұзаққа созылатыны анық екенін, бүгінгі таңда өзбектердің арасында отыз мыңға жуық моғол бар екенін айтқан».

Бұл жерде Тарихи Рашидидің талдауы бойынша Мұхаммед Шейбанидің 50-ден 60%-ға дейін әскерлері өзбектер емес, моғолдар болғанын көреміз. Сонымен бірге өзбектер Мұхаммед Шейбани әскерлерінің құрамындағы екінші топ болды.

Мұхаммед Шейбани қайтыс болғаннан кейін моғолдар шейбанидтерден бөлініп кетті. Алпыс жетінші тарауда айтылғандай, өзбек сұлтандарының 1511-1512 жылдары тек 20 мың әскері қалды, ал шейбанидтер басшысы Суйунч-ходжа ханда барлығы 7 мың жауынгер болды.

Осылайша, Мұхаммед Шейбанимен 240-360 мыңға жуық Алтын Орда көшпелілері Орта Азияға кетті деген мәтін дұрыс емес деп айтуға болады. Бұл пікір дереккөздерге, оның ішінде Тарихи Рашидидің мәліметтеріне қайшы келеді.

3. Дуглат моғол тайпасы мен Дулат қазақ тайпасының ұқсастығы немесе ұқсамайтын тұстары.

Мұхаммед Мырза Хайдар Дулат моңғол Дуглат тайпасынан шыққан. Бұл тайпаның ата-бабалары Шағатай ұлысында тұрған және Маңлай Сүбе елді мекеніне иелік еткен.

Қазақстандық тарихнамада Дуглат тайпасының бір бөлігі Дулат атымен белгілі қазақтар арасында қалды деген пікір кең таралған. Осы көзқарастың пайдасына лингвистикалық дәлелдер келтірілген (атаулар ұқсас). Сондай-ақ, мұндағы маңызды дәлелдердің бір-екі тайпа да жақын географиялық жерлерде, бұрынғы Моғолстанның аумағында өмір сүрген.

Бұл ретте осы тұжырымдаманың бір кемшілігін атап өткеніміз жөн. Мұхаммед Мырза Хайдар Дулат әртүрлі моңғол тайпаларының өзбектер мен ойраттарға ауысуы туралы жиі жазады, ал өзі өткен кезеңдерді сипаттайды. Сонымен бірге ол ешқашан Дуглат тайпасы қазақтарға тиісті деп жазған емес. Егер ол өз тайпасы туралы мұндай ақпарат бермесе, бұл факт алаңдатады.

Біздің ойымызша, бұл оқиғаға қалыпты түсініктеме берілгені дұрыс болар еді. Дуглаттар мен дулаттардың жеке басы туралы ортақ пікірге келуге жалғыз қарсылық-бұл тайпаларды «аттас» деп санайтын Ж.М. Сабитовтың ұстанымы. Сондай-ақ, ол Дулаттар - Үйсін Алтын Орда тайпасының бір бөлігі деп санайды, шежіре бойынша аты аңызға айналған Майқы биден бастау алады, оны әдетте Шыңғыс ханның замандасы, Жошы мен Бату руынан шыққан Байқы - Нойон деп атайды, ол Жошы ұлысындағы қараша-бектердің төрт әмірінің бірі болған.

Біздің ойымызша, Дуглаттар мен дулаттар бірдей деген пікір дұрыс. Дуглаттардың қазақтар құрамына ауысуы 15-ші ғасырдың бірінші жартысында емес, Мұхаммед Мырза Хайдар Дулат қайтыс болғаннан кейін болған, сондықтан оның шежіресінде мұндай ауысу туралы бірде-бір ескерту жоқ. Моғолстанда белгілі болғандай, Дуглаттар уақыт өте келе өз ықпалын жоғалтты, мұны дуглаттардың бір бөлігінің Қазақ хандығына көшуімен түсіндіруге болады. Моңғолиядағы дуглаттар санының азаюы олардың қазақ хандығына кетуіне байланысты және олардың ықпалының төмендеуіне әкелді.

4. Әбілқайырханның ұлы Бурудж оғлан туралы бірегей мәлімет.

Қырық алтыншы тарауда Әбілқайыр ханның ұлы атанған Джучиде Бурудж оғлан туралы ерекше ескерту бар. Сонымен қатар, Әбілқайыр ханның ұлдарының арасында мұндай атаумен балалар жоқ екенін атап өткеніміз жөн.

Бұл үзіндінің бірегейлігін түсіну үшін біз оны толығымен келтіреміз: «Әбілқайыр хан қайтыс болғаннан кейін оның адамдары мен ұлдары Әбілқайыр ханның балаларының үлкені болған Бурудж оғланның айналасына жиналды. Керей хан мен Жәнібек хан толық күшке ие болғандықтан, бұл Бурудж оғлан олардан алыстап, Түркістанның [қаласы] шегінде болды.

Бурудж оғлан мүйіздің дыбысын естіп, белгілері бар алты адамды көргенде, ол атқа мінуге ұмтылды, алайда оның ахтаци мен күндері атын ұстап алды, ал әйелдер үйден шығып, Бурудж оғланды ұстап алды. Осы кезде хан келіп, басын кесіп, найзаға отырғызуды бұйырды. Сол жиырма мың өзбектің ішінде аз адам құтқарылды. Хан жеңіске жетіп, лагерінде орналасты, ал келесі күні әскер жиналған кезде, ол оларды қуа бастады. Әбілқайыр ханның тірі қалған сұлтандары қашып кетті.

Басқа деректерде Әбілқайыр ханның бұл есімді ұлы жоқ болғандықтан, көптеген ғалымдар осы қарама-қайшылыққа әртүрлі түсіндірмелерді ұсына бастады. Негізгі нұсқалардың бірі-бұл Бурудж оғлан-ноғайлардың көмегімен басқарған Жәдігер ханның ұлы Буреке оғлан деген нұсқа болды. Бұл жерде бір қарама-қайшылық бар, Буреке оғлан дереккөздер бойынша басқа уақытта өлтірілді (оны Мұхаммед Шейбани өлтірді). Осы «Әбілқайыр ханның ұлы» туралы басқа нұсқалар болған жоқ.

Осылайша, Тарихи Рашиди деректері мен Әбілқайыр ханның балалары туралы басқа да деректер арасындағы қайшылық сақталып отыр. Біздің ойымызша, мұнда бәрін түсіндіруге болады, егер Бурудж Әбілқайыр ханның ұлдарының бірінің лақап аты болса, ол шежірелік кестелерде басқа атпен аталған. Яғни, біздің пікірімізше, егер тарихи мәнмәтіннен және басқа дереккөздердегі салыстырулардан шығатыны: онда әкесі қайтыс болғаннан кейін Жошы Ұлысында билік үшін күрескен Әбілқайыр ханның әйгілі үлкен ұлы Шейх-Хайдар-Бурудж оғлан атымен жасырынып жатыр деп болжауға болады.

Тарихи Рашидидегі қазақтардың саны әр түрлі болды. Басында Жәнібек пен Керейдің Әбілқайыр хан қайтыс болғаннан кейін оларға келген 200 мың жауынгері бар деп айтылған. Одан әрі Қасым хан тұсында қазақтар саны 1 миллион адамға дейін өсті. Бірақ Қасым хан қайтыс болғаннан кейін қазақтардың саны біртіндеп қысқара бастады, алдымен 400 мыңға дейін, содан кейін 200 мыңға дейін, Мұхаммед Хайдар Дулаттың пікірінше, қазақтар жерде мүлдем қалмады.

Өте қызықтысы зерттеушілердің аз бөлігі ғана бұл пікірді Тарихи Рашиди дерегіне сүйеніп, түсіндіруге тырысты. Революцияға дейінгі кейбір авторлар Жәнібек пен Керей қазақтары мен Шығай мен Есім қазақтарының арасында ешқандай байланыс жоқ деп жорамалдаған, өйткені XVI ғасырдың ортасына қарай Тарихи Рашиди деректері бойынша қазақтар мүлде бұл жерде қалмаған. Бірақ мұнда біз осы бастапқы дереккөздің ақпаратын сыни емес қабылдауды көреміз. Басқа зерттеушілер байқаусызда қазақтардың физикалық жойылуы және белгілі бір «ортағасырлық геноцид» туралы мәлімдер жариялады.

Біздің ойымызша, қазақтар санының күрт азаюын, бір миллионнан нөлге дейін түсуін келесі факторлармен түсіндіруге болады:

- Қазақ, ол кезде басқа да көптеген этникалық терминдер сияқты, ең алдымен, этноним емес, политоним болған. Яғни, егер Алтын Орда көшпенділері ноғай билерінің билігін мойындаса, онда ол ноғай деп аталды. Егер ол азаматтықты өзгертіп, Орыс хан ұрпақтарының боданына айналса, онда ол қазақ немесе өзбек - қазақ деп аталды.

- Осылайша, «қазақтар» санының күрт қысқаруын қазақтардың іс жүзінде жойылуы емес, бұрынғы қазақтар ноғайлар, өзбектер мен моғолдардың бодандығын мойындап, саяси тұрғыдан қазақтар болудан қалған егемендікті жоғалту деп түсіндіру қажет.

Ғылыми айналымға «Тарихи Рашиди» мәліметтерінің енгізілуімен бұрынғы пікір қайта қарастырылуы тиіс еді. Өкінішке орай, «Тарих-и Рашидида» моғол доғлаттарының Қазақ хандығының құрамына көшуі туралы мәліметтердің келтірілмегендігін атап өтуіміз керек. Сондықтан бұл мәселе төңірегінде пікірталастар әлі күнге туындауда. Біз жоғарыда осындай мәліметтердің неге «Тарихи Рашидида» жоқ екендігін түсіндіретін идеяны келтірдік.

Бірегей мәліметтердің үшінші тобына Әбілқайыр ханның ұлы Бурудж оғлан туралы мәліметтерді қосамыз. Басқа дереккөздерде шығу тегі мен аты осындай Жошы тайпасының өкілі туралы мәліметтерді біз басқа дерек көздерінде кездестіре алмадық. Сондықтан да аталған бірегей мәліметтер түсіндірілуі тиіс. Біздің пайымдауымызша, Бурудж оғлан дегеніміз Әбілқайыр ханның ұлы Шайх-Хайдар-хан.

Осы зерттеу шеңберінде сипатталуы қызығушылық тудыратын мәліметтердің төртінші тобын қазақтар саны туралы мәліметтер құрайды, атап айтқанда, саны бір миллион адамды құрайтын халық жер бетінен мүлдем жоғалып кеткен дегені. Жоғарыда біз осындай қарама-қайшылықты шығарма жазылған кезде Қазақ хандығының бөліктері Ноғай ордасының, Моғолстанның және Жошы ұлысының шығыс жағындағы Шибан иелігінің құрамына кіргендігімен түсіндіріп өттік.

Қортынды. «Тарихи Рашиди» Орта Азияның тарихы бойынша бірегей дереккөзі болып табылады. Шығармада осы аймақтың тарихы туралы көптеген бірегей мәліметтер келтірілген. Алтын Ордаға қатысты айтатын болсақ біз «Тарихи Рашидида» үзінділер келтірдік, олар Жошы Ұлысының тарихының жекелеген көріністерін жаңаша көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Моғолыстан мен

оны мекендеген тайпалар және кейінгі Шығыс Түркістан аумағындағы жер-су аттары, тарихи оқиғалар барысы туралы да қызықты деректер молынан кездеседі. Жалпы алғанда «Тарихи Рашиди» бірегей тарихи дереккөзі болып табылады оны XIV ғасырдың екінші жартысында-XVI ғасырдың бірінші жартысында Жошы Ұлысының шығыс бөлігінің тарихын қайта қалпына келтіру үшін пайдалануға болады.

Әдебиеттер тізімі

Байбатша Ә., Жамалбеков Е., Темірбеков А. Мұхаммед Хайдар Дулати географ – жаратылыстанушы ғалым // Мұхаммед Хайдар Дулати. Ойшыл, тарихшы, жазушы, қолбасшы. Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы: «Қазақ университеті», 1999. 216-227 бб.

Дәдебаев Ж. Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и Рашиди» диалогиясы – қазақ тарихи прозасының әуелгі үлгісі // Мұхаммед Хайдар Дулати. Ойшыл, тарихшы, жазушы, қолбасшы. Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы: «Қазақ университеті», 1999. 135-145 бб.

Жарықбаев Қ., Әлсатов Т. Мұхаммед Хайдар Дулати қазақи психологиялық ұғымдардың негізін қалаушы // Мұхаммед Хайдар Дулати. Ойшыл, тарихшы, жазушы, қолбасшы. Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы: «Қазақ университеті», 1999. 166-169 бб.

Жолдасбайұлы С. М.Х. Дулатидің өмірі мен қызметі туралы // Мұхаммед Хайдар Дулати. Ойшыл, тарихшы, жазушы, қолбасшы. Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы: «Қазақ университеті», 1999. 119-131 бб.

История Казахстана в персидских источниках. Джамал ал-Карши. Ал-Мулхакат би-с-сурах. Введение, перевод с арабско-персидского, комментарии, текст, факсимилия Ш.Х. Вохидова, Б.Б. Аминова. Алматы, 2005. 416 с.

Көрібаев Б.Б. Мұхаммед Хайдар Дулати және XV–XVI ғасырлардағы Қазақ хандығы тарихының мәселелері // Мұхаммед Хайдар Дулати. Ойшыл, тарихшы, жазушы, қолбасшы. Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы: «Қазақ университеті», 1999. 150-164 бб.

Козыбаев М.К., Пищулина К.А. Мирза Мухаммед Хайдар о казахах и казахской государственности // Мухаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. Алматы, 1999. С. 3-16.

Қасабек А. М.Х. Дулатидің қазақ философиясындағы орны туралы // Мұхаммед Хайдар Дулати. Ойшыл, тарихшы, жазушы, қолбасшы. Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы: «Қазақ университеті», 1999. 131-135 бб.

Омарбеков Т. Тарихпен өрілген тағдыр. Астана, 2007. 460 б.

Омарбеков Т. «Мырза Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и Рашидиі» // «Ақиқат». Алматы, 1999. 2-41 бб.

Омарбеков Т. Моғолстан – Қазақ мемлекеттігінің «алтын бесігі» және М.Х. Дулатидің Отаны // «Қазақ әдебиеті», 1999, шілде. Алматы, 13-15 б.

References

Baybatsha A., Zhamalbekov E., Temirbekov A. Mukhammed Khaidar Dulati geograf - zharatylystanu shygalym // Muhammed Khaidar Dulati. Think, write. Proceedings of the International Conference on Brainstorming. Almaty: «Kazakh Law», 1999. pp. 216-227. [in Kazakh].

Dadebaev Zh. Muhammed Haydar Dulati's «Tarikh-i Rashi di» dialect is a prime example of Kazakh historical prose // Muhammed Haydar r Two la ti. Think, write, write, write. Proceedings of the International Conference on Brainstorming.

Almaty: «Kazakh Law», 1999. pp. 135-145. [in Kazakh].

Zharykbaev K., Alsatov T.. Mukhammed Haydar Dulati is the founder of the Kazakh psychological law // Muhammad Haydar Dulati. Think, write. Proceedings of the International Conference on Brainstorming. Almaty: «Kazakh Law», 1999. pp. 166-169. [in Kazakh].

Djoldasbaev S. About the life and work of M.H. Dulati // Muhammed Haydar Dulati. Think, write, write, write. Proceedings of the International Brainstorming Conference. Almaty: «Kazakh law», 1999. pp. 119-131. [in Kazakh].

And stori I Kazahstana vpersidski xistochnikax. Jamala -Karshi. A l-Mulhakat bi-s-surax. Vvedenie, perevod s arabsko-persidskogo, kommentari, tekst, faximile Sh.H. Vohidova, B.B. Aminova. Almaty, 2005. 416 p. [in Russian].

Caribaev B.B. Problems of the history of the Kazakh Khanate in the XV-XVI centuries by Muhammad Haydar Dulati // Muhammad Haydar Dulati. Think, write, write, write. Proceedings of the International Brainstorming Conference. Almaty: «Kazakh Law», 1999. pp. 150-164. [in Kazakh].

Kozybaev M.K., Pischulina K.A. Mirza Muhammed Haydar o kazahahi kazahskoy gosudarstvennosti // Muhammed Haydar Dulati. Tarix-i Rashidi. Almaty, 1999. С. 3-16. [in Russian].

Kasabek A. M.H. Dulati in the Kazakh philosophical society // Muhammed Haydar Dulati. Think, write, write, write. Proceedings of the International Brainstorming Conference. Almaty: «Kazakh law», 1999. pp. 131-135. [in Kazakh].

Omarbekov T. Destiny of history. Astana, 2007. 460 б. [in Kazakh].

Omarbekov T. «History of Mirza Muhammad Haydar Dulati» // «Akikat». Almaty, 1999. pp. 2-41. [in Kazakh].

Omarbekov T. Moghulstan - «Sixth Five-Year Plan» of the Kazakh statehood and M.Kh. Dulati's homeland // «Kazakh dance», 1999, July. «And you didn't.» 13-15 p. [in Kazakh].

Кляшторный С.Г. Рунические памятники Уйгурского каганата и история евразийской степи. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2010. 328 с.

Olmez Mehmet. Uygur hakanligi yaztlari. Istanbul: BilgeSu, 2018. 328 p.

The bibliography of Uzbekistan's orientalists: since 1949 until 2016. Compiler: Alimulla Khabibullayev, translated by Muslima Abdumalikova. Tashkent: Turon-Iqbol, 2017. С. 204-205.

Узбекистан шарқшунослари. Библиографик очерк. Ташкент: Комуслар баш нашрияти, 1996. 503 с.

References

Vostokovedy Uzbekistana (bibliographicheski spravochnik) (Orientalists of Uzbekistan (bibliographic reference). Sost. Malik Abdusamatov. Tashkent, 2005. 343 p. [In Russian]

Harris R. and Ablet Kamalov. Nation, religion and social heat: heritagizing Uyghur mashrap in Kazakhstan // Central Asian Survey. Vol. 40, no 1. 2021. P. 9-33 doi.org/10.1080/02634937.2020.1835825

Kamalov A.K. Drevniye uyguri (Ancient Uighurs. VIII-IX centuries). VIII-IX vv. Almaty: Nash mir, 2001. 214 p.

Kamalov A. Turks and Uighurs during the rebellion of An Lu-shan Shih Chao-yi (755-762) // Central Asiatic Journal. 45/2. 2001. P. 243-253. [In Russian]

Kamalov A. Uygur imperatorlugu (744-840) // Түрклер. Ed. by C. Гьзел, К. Čiček, S. Коса. Vol. II. Ankara: Yeni Turkiye yayinlari, 2002. P. 225-232.

Kamalov A.K. Kitaiskoe istoriopisaniye epokhi Tan (618-907 gg.): obrazsoviye ili dinastiyniye istorii (Chinese Historiography of the Tang Era (618-907): Exemplary or Dynastic Histories) // Vestnik Semipalatinskogo gosudarstvennogo universiteta im. Shakarima. № 3. 2008. P. 48-54. [In Russian]

Kamalov A.K. Syn Neba – Nebesniy kagan: Tyurki v vysshikh eshalonakh vlasti v Tanskoj imperii (Son of Heaven - Heavenly Kagan: Turks in the highest echelons of power in the Tang Empire) // Evolyutsia instituta vlasti v drevney, srednevekovoj i novoi istorii Kazakhstana i sopredelnikh gosudarstv. Materiali Mezhdunarodnoi nauchno-teoreticheskoi konferentsii. Алматы, 2016. P. 21-35. [In Russian]

Kamalov A.K. Tyurki i irantsy v Tanskoj imperii (Turks and Iranians in the Tang Empire). Almaty: ID Mir, 2017. 384 p. [In Russian]

Kamalov A.K. Epitaphiya tokuz-oguzskogo vojdia pugu iz Shoroon bumbagar (Epitaph of Tokuz-Oguz chief Pugu of Shoroon bumbagar) // Tyurkologicheskij sbornik 2015-2016: Tyurkskiy mir Evrazii. Moskva: Vostochnaya literatura, 2018. P. 241-261. [In Russian]

Kamalov Ablet Kayumovich // Personalialia (Personalities). Institut vostichnykh rukopisei Rossiyskoj Akademii nauk, Sanct-Petersburg http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_personalities&Itemid=74&person=929

(retrieved: 21 August 2021)

Klyashtorny S.G. Runicheskiye pamiatniki Uyghurskogo kaghanata i istoriya evraziyskoi stepi (Runic monuments of the Uighur Khaganate and the history of the Eurasian Steppe (Sankt-Peterburg: Peterburgskoye vostokovedeniye, 2010. 328 p.

Olmez Mehmet. Uygur hakanligi yaztlari. Istanbul: BilgeSu, 2018. 328 p.

The bibliography of Uzbekistan's orientalists: since 1949 until 2016. Compiler: Alimulla Khabibullayev, translated by Muslima Abdumalikova. Tashkent: Turon-Iqbol, 2017. P. 204-205.

Uzbekistan sharqshunoslari. Bibliografik ocherk (Uzbekistan sharqshunoslari. Bibliography essay). Toshkent: Qomuslar bash nashriati, 1996. 503 p.

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	5
Сактаганова З.Г., Коровушкин Д.Г., Байгожина Г.М. СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	15
Нурғалиева А.М. МЕСТА ПАМЯТИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С КУРМАНГАЗЫ САҒЫРБАЙҰЛЫ.....	24
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.Ә., Тлеубаев Ш.Б., Мамраимов С.Д. М.Х. ДУЛАТИДИҢ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	32

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Каримов Н.И. ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	41
--	----

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тілеубаев Ш.Б., Тылахметова А.С., Әбсадық А.А. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СУЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	50
Султанғалиева Г.С. ОБРАЗ ДИНАСТИИ БЕКМУХАМЕДОВЫХ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.).....	59
Kuanbay O.B. THE COLONIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE KAZAKHS OF THE WEST SIBERIAN GOVERNORSHIP IN ARCHIVAL DOCUMENTS (II HALF OF XIX C.).....	67
Далаева Т.Т. СОЦИАЛЬНЫЕ И КАРЬЕРНЫЕ СТРАТЕГИИ СЕМЬИ ДЖАИКПАЕВЫХ НА СЛУЖБЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧ. XX ВВ.....	74

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И СМАГУЛ САДВОКАСОВ: КОНСЕНСУС В ПОИСКАХ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	84
---	----

Абдулина А.Т. ВОСПОМИНАНИЯ ОЧЕВИДЦЕВ О ГОЛОДЕ 1930-х гг. В КАЗАХСТАНЕ: ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....	92
Стамшалов Е.И. ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ).....	100
Қозыбаева М.М., Бекенова А.А. ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ХХ Ғ. 30-ШЫ ЖЖ. БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ: БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	110
Нурмухамбетов А.А. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫН ДАМУЫНДА ХХ ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕРІ.....	118
Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж. МАҢҒЫСТАУ Өңіріндегі аштық пен босқыншылық (1920 ж. соңы - 1930 ж. басы).....	126
Сақтаганова З.Г. ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ В КАЗАХСТАНЕ В 1920-1980-Е ГГ. : ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....	136
Камалов А.К. МИГРАЦИЯ 1950-1970-ГГ. ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН: ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ.....	144
Аяган Б.Г. ВЫБОРЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕСТРОЙКИ М.С. ГОРБАЧЕВА. ИЗБРАНИЕ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА Н.А. НАЗАРБАЕВА.....	153

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Кішкенбаева Ж.Қ., Маслов Х.Б., Қозыбаева М.М. ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ (ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА).....	163
--	-----

**ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
HISTORY OF THE WORLD**

Ем Н.Б. ОПЫТ БРАЧНОЙ МИГРАЦИИ В ЮЖНУЮ КОРЕЮ В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА (ТЕОРИЯ ОБМЕНА РУССКОЯЗЫЧНЫХ ЖЕНЩИН СНГ).....	172
Көкебаева Г.К. «ТҮРКІСТАН ҰЛТТЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ» ЕУРОПА ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....	182

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE**

Кумеков Б.Е. Каримова Р-Б.У. МЕЖДУ ТЮРКОЛОГИЕЙ И КИТАЕВЕДЕНИЕМ: ТВОРЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК А.К. КАМАЛОВА (К 60-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО).....	189
--	-----

Басуға 23.09. 2021 қол қойылды

Шартты баспа табағы –12,5

Офсеттік басылым

Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды